

ББК 63.3 (4 Укр)

ISBN 966-02-3935-1 (серія)

ISBN 966-02-3935-X (Вип. 1)

Княжа доба: історія і культура / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Відп. ред. Я. Ісаєвич. Львів 2007, вип. 1, 336 с.

Редакційна колегія:

Ісаєвич Я.Д., професор, доктор історичних наук, академік НАН України (відповідальний редактор)

Книш Я.Б., кандидат історичних наук (відповідальний секретар)

Александрович В.С., доктор історичних наук

Войтович Л.В., доктор історичних наук

Ситник О.С. доктор історичних наук

Литвин М.Р., професор, доктор історичних наук

Ясіновський Ю.П., професор, доктор мистецтвознавства

Збірник опубліковано в рамках спільного проекту НАН України та Російського гуманітарного наукового фонду.

Опубліковано завдяки сприянню Фонду Катедр Українознавства, освітньої неприбуткової доброчинної інституції (США)

ISBN 966-02-3935-1 (серія)
ISBN 966-02-3935-X (Вип. 1)

© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2007

Ярослав Ісаєвич

КНЯЖА ДОБА І СЕРЕДНІ ВІКИ: НАСКІЛЬКИ СПІВПАДАЮТЬ ЦІ ВИЗНАЧЕННЯ

В історії України час, що його деякі історики називають "княжою добою", припадає, принаймні частково, на століття, які в періодизації історії Європи визначаються як Середні віки. Завдання цього нарису – розглянути, наскільки виправдане вживання першого з цих понять і якими є хронологічні межі українського середньовіччя і його членування на менші періоди.

Типові ознаки Середньовіччя простежуються тільки у історії Європи і, до певної міри, тих регіонів, які були з Європою пов'язані. Переносити поняття Середніх віків на решту світу було б виявом того самого європоцентризму, якого ми тепер намагаємось уникати. Хоч історію середньовічної Європи і не можна відривати від синхронних подій історії інших континентів, поняття Середніх віків навряд чи може застосовуватись до них.

Доводиться визнати, що в Україні, як у дослідженнях вчених, так і у навчанні історії цій добі ще не приділяється увага, на яку вона заслуговує. А головне – дослідники, які займаються українським середньовіччям майже не враховують праць медієвістів інших країн. Навіть періодизація української середньовічної історії дотепер не узгоджена із загальноєвропейською, принаймні в більшості досліджень¹. На разі в Україні нічого не протиставлено обов'язковій у СРСР догмі про те, що Середньовіччя тривало до середини XVII ст. і в історії Західної Європи відповідало періодові феодалізму (під яким радянські марксистки розуміли лад, підставою якого було так зване кріпосницьке господарство)².

Українські історики, за невеликим винятком, розглядали ранню історію України поза загальноєвропейським контекстом, західні дослідники, як правило, не включали Україну та її сусідів до узагальнюючих праць. Тепер це потрохи міняється. Так, у

¹ Див.: Войтович Л.В. Середні віки в Україні: хронологія, проблеми, періодизація. *Український історичний журнал*, 2003, № 4, с.135.

² Див., напр.: *Радянська енциклопедія історії України*. Київ, 1972, т. 4, с. 86, 382-383.

większe gwarancje utrzymania kurateli węgierskiej nad księstwem halickim. Nie traktował więc Bela IV Daniela i Wasylka inaczej niż ich najzaciętszych wrogów, Michała Wsiewołodowicza i jego syna Rościsława. Nie widzimy bliższych związków pomiędzy spadkobiercami Romana a odgrywającymi najważniejszą rolę na ziemiach polskich Henrykami Brodatym i Pobożnym, chociaż księżta ci w ostatecznym rachunku – być może za sprawą inspiracji płynących z małopolskiego otoczenia Bolesława Wstydliwego i jego matki Grzymisławy – a głównie ze względu na stosunki z Konradem Mazowieckim, być może już od przełomu 1235/1236 r. pozostawali w dość chybą luźnym sojuszu z Danielem i Wasylkiem. Wspomniany zaś książę mazowiecki, dla którego związki z ruskimi partnerami miały realnie największe znaczenie, był w omawianym okresie wrogo ustosunkowany do Romanowiczów. Ten kurs polityczny przyniósł zresztą Konradowi same straty.

Jeszcze jedna ogólna uwaga na zakończenie. Moim zdaniem, w dotychczasowej literaturze pokutuje przekonanie o dużej trwałości układów politycznych zawieranych przez poszczególnych, funkcjonujących w interesujących nas czasach dynastów. Przekazy źródeł mówią, że bywało jednak inaczej. Oczywiście istniały sojusze długotrwałe, obowiązujące nawet kilkadziesiąt lat (vide blok polityczny zmontowany przez Belę IV w latach czterdziestych XIII w., funkcjonujący co najmniej do momentu zgonu Stefana V, czyli 1272 r.), z drugiej jednak strony, mamy również do czynienia z całkiem częstym zjawiskiem bardzo szybkich zmian układów politycznych, co właściwie umknęło uwagi badaczy. Najlepiej ten drugi z wymienionych modeli ilustruje zawarta w kronice halicko-wołyńskiej refleksja dotycząca stosunków pomiędzy Romanowiczami a Michałem Wsiewołodowiczem i jego synem Rościsławem. Latopisarz zapisał w tej kwestii symptomatyczne słowa: "byvšju že mežju imi ovogda miru ovogda rati"⁸⁵.

⁸⁵ ПСРЛ, т.2, стр. 777.

РУСЬКО-УГОРСЬКІ ВІДНОСИНИ ПЕРІОДУ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА В ОЦІНЦІ УГОРСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Взаємовідносинам князів Південно-Західної Русі з угорськими королями ХІІІ ст. присвячена чимала література, різнопланова за проблематикою, формою і жанром. Широкий є спектр видань: від газетної публіцистики до узагальнюючих праць та монографій. Проте більшість публікацій на цю тему видані в Україні та Росії. Угорські історики найчастіше не вважали актуальним для окремого вивчення "східний напрям" зовнішньої політики династії Арпадів (зокрема, королів Андрія ІІ, 1204–1235 рр. та Бели ІV, 1235–1270 рр.). Тому дослідження зв'язків угорського етносу із східнослов'янським світом у ХІХ – першій половині ХХ ст. відбувалося повільно, у контексті загальних тем тощо¹. Незначні спроби деталізувати характер стосунків східнослов'янських князів з угорською короною здійснили А. Голінка² та Г. Стрипський³. Однак, їхні праці не можна вважати спеціальними монографіями з даної тематики.

Завершення Другої світової війни та перехід офіційного Будапешта до політичних сфер впливу Москви започаткували у вивченні тематики русько-угорських відносин певний злам. Взаємини між Народно-Демократичною Республікою Угорщиною та Радянським Союзом активно розвивались у різних сферах життя,

¹ Wertner M. *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerekben 1892, 629 old; Wertner M. *Negyedik Béla király története*. Temesvár 1893, 251 old; Szálásy L. *Geschichte Ungarns*. Pest 1869, t.1-2; Pauler Gy. *A magyar nemzet története árpádházi királyok alatt*. Bp. 1899, k.1-2; Hörváth M. *Geschichte der Ungarn*. Pest 1851, t.1-2; Fessler I.A. *Geschichte von Ungarn*. Leipzig 1867, t.1, 502 s; *A magyar nemzet története*. Szer. Szilágyi S. Bp. 1896, k.1-2; Homán B. *Geschichte der Ungarischen Mittelalters in 2 Bd.* Übers von H. von Roos und L. Szasck. Berlin, 1940, bd.1, 439 s; Dobozsy H. *Királynéink az Árpád és Ányokoraban*. Szeged 1934, 100 old; *Szarvas L. Magyar történelm*. Bp. 1939, 79 old. та ін.

² Hodinka A. *Az oroszok évkönyvek magyar vonatkozásai*. Bp. 1916, 510 old.

³ *Magyar-ukrán történelmi kapcsolatok*. Szer. Sztipszki H. Bp. 1916, 92 old.

особливо – у науковій. Тому чисельність робіт, присвячених середньовічній історії Угорщини та Русі доби XIII ст., помітно зросла. Однак, дана тематика все ж таки не стала предметом комплексного дослідження, а вивчалася лише в контексті окремих, більш широких проблем, присвячених історії угорського етносу. Це видно, зокрема, на прикладі праць Е. Молнара⁴. Історик, здебільшого спираючись на “Галицько-Волинський літопис”, зупинився на основних етапах зовнішньополітичної діяльності Андрія II Галицько-Волинської держави⁵. Науковець наголосив на змінах у відносинах Романовичів з Арпадами впродовж першої половини XIII ст., вважаючи, що на їх еволюцію впливала боярська опозиція⁶. Оригінальною спробою автора можна вважати намагання прив’язати видання “Золотої булли” до “східної політики” корони⁷. Основною причиною налагодження між обома династіями добросусідських взаємин історик вважав поразку Бели IV та Ростислава Михайловича під Ярославом (17 серпня 1245 р.)⁸.

Проблемам угро-руських контактів часів монголо-татарської навали присвятив свою невелику розвідку Л. Зічі⁹. Історик відзначав, що у кінці 40-х рр. XIII ст. як Данило так і Бела IV виявляли зацікавленість у стабілізації взаємовідносин. Це пов’язувалося із загрозою з боку Орди¹⁰. Основою цієї нормалізації, на думку вченого, могли бути тільки династичні зв’язки¹¹. Однак, зміна політичної орієнтації папства зумовила поступове загострення відносин між володарями¹².

Значення монголо-татарської навали в системі відносин між обома державами продовжувала вивчати Е. Ледерер¹³. Дослідниця,

⁴ Molnar E. *Magyar története a XIII – XV században*. Bp. 1950, 190 old; *Magyarország történeté*. Bp., 1964, 626 old.

⁵ Molnar E. *Magyar története a XIII – XV században*, old. 17-57.

⁶ *Ibidem*, old. 176, 21.

⁷ *Ibidem*, old. 21-22.

⁸ Molnar E. *Magyarország történet*, old. 84.

⁹ *A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi politika*. Szer. Zsici. L. Bp. 1952, 39 old.

¹⁰ *Ibidem*, old. 29.

¹¹ *Ibidem*, old. 38.

¹² *Ibidem*, old. 38.

¹³ Ледерер Э. Татарское нашествие на Венгрию в связи с международными событиями эпохи. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae*. Bp. 1953, т. 2, № 1-2, с. 1-45; Його ж. Венгерско-русские отношения и татаро-монгольское нашествие. *Международные связи России до XVII в. Сборник статей*, Москва 1961, с. 181-202.

на підставі аналізу угорських документів, папських булл та руських літописів, прийшла до думки про наявність особливо тісних відносин між Арпадами та Романовичами в 1245 – 1259 рр. Загроза з боку Орди змушувала їх спільними силами піклуватися про оборону від кочовиків¹⁴. Так, на думку Е. Ледерер, між Романовичами та Белою IV було налагоджено дипломатичну службу, у якій активну участь брали йобажіони королівських міст Закарпаття¹⁵. Винаватцем загострення стосунків між Угорщиною та галицько-волинськими князями на зламі 50–60-х рр. XIII ст. науковець зображала папську курію. Рим, на її думку, свідомо намагався створити династичний союз між Арпадами та Чингізідами для ускладнення міжнародного становища Галича та Володимира-Волинського¹⁶. Дискусійним для історика залишалось питання визначення точної дати Ярославської битви. В радянській та польській історіографії, яка, в основному, спиралась на літописні твори, на той час вже не існувало сумнівів, що це трапилось 17 серпня 1245 р.¹⁷ Однак, угорські джерела подають два повідомлення про схожі за змістом події. Це вимагало додаткового аналізу документів, над чим активно окрім Е. Ледерер¹⁸ працював І. Бертені¹⁹. Вони прийшли до висновку, що бій мав місце на рубежі 1245 – 1246 рр., оскільки під 1246 р. Данило вже виступає як союзник Арпадів в боротьбі з австрійським герцогом Фрідріхом Бабенбергом²⁰.

Угорські історики другої половини XX ст. приділяли значну увагу дослідженню біографій найвідоміших представників династії Арпадів. Зокрема, предметом зацікавлення Д. Дюммерта був період правління Андрія II (1205 – 1235 рр.)²¹. Історик пояснював спроби короля приєднати Галич до володінь корони неспродуманістю та недалевовидністю угорського правителя. Він вважав, що присутність влади Арпадів у Південно-Західній Русі спричинила до появи тут внутрішньополітичної нестабільності²².

¹⁴ Ледерер Э. *Татарское нашествие*, с. 32-39.

¹⁵ *Там само*, с. 33-34.

¹⁶ Ледерер Э. *Венгерско-русские отношения*, с. 199-201.

¹⁷ Бертені И. *Международное положение Венгрии после татарского нашествия. Восточная Европа в древности и средневековье*. Москва: Наука, 1978, с. 315-320.

¹⁸ Ледерер Э. *Татарское нашествие*, с. 22.

¹⁹ Бертені И. *Указ сочинение*, с. 317-318.

²⁰ *Там само*, с. 318.

²¹ Dümmerth D. *Az Arpádok nyomában*. Bp. 1977, 510 old.

²² *Ibidem*, old. 392.

У зв'язку з тим, що після війни Закарпаття увійшло до СРСР, угорські історики, не маючи змоги опротестувати це рішення, відверто намагались підкреслювати факти про присутність угорців на закарпатських землях. Так, Д. Дьєрффі твердив, що після монгольського нашествия Закарпаття продовжувало залишатись густо заселеним уграми регіоном, на території якого проживали вихідці із Русі²³. Натомість П.Немет, у контексті вивчення угро-руських зв'язків другої половини XIII ст., зупинився на питанні про розташування та призначення оборонних споруд східних комітатів корони²⁴.

На основі аналізу документів з королівської канцелярії, інший історик Е. Маюс стверджував важливість для Арпадів оволодіння землями Південно-Західної Русі²⁵. Він підкреслював, що королі не раз говорили про Галич, як про свою власність (*birtokryl*)²⁶. Причиною відмови від такої політики та налагодження між Романовичами та Белою IV рівноправних стосунків цей автор вважав погіршення відносин корони з Австрією та Чехією²⁷.

Наприкінці 70 – початку 90-х рр. XX ст. вивчення тематики взаємовідносин Арпадів із володарями Південно-Західної Русі істотно активізувалось. Зокрема, показовою в даному плані є наукова діяльність Д.Крішто. Його перу належить чимало монографій та менших за обсягом розвідок, де висвітлюються окремі аспекти даної тематики. Так, у статті, присвяченій присутності на території угорської корони у XIII ст. вихідців з Русі²⁸, історик наголошував на тому, що традиція переселення східних слов'ян в Угорщину сформувалась ще у середині XI ст. Особливо активно цей процес розвивався у кінці XII – XIII ст., коли руські купці,

²³ Györfy Gy. *Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza*. Bp.: Akadémia kiadó, 1963, old.49. Див. також рецензію: Я.Ісаєвич. Історична географія Угорщини та суміжних країн XI-XIV ст. *Архив України*, 1967, № 2, с.71-74.

²⁴ Немец П. Образование пограничной области Боржава. *Проблемы археологии и древней истории угров*. Москва 1972, с.216.

²⁵ Málusz E. *Királyi kancellária és kronikairás a középkori Magyarországon*. Bp.: Akadémia kiadó, 1973, old.16-17.

²⁶ *Ibidem*, old.13.

²⁷ *Ibidem*, old.42-43.

²⁸ Kristó Gy. *Oroszok az Árpádkori Magyarországon*. *Acta Historica Szegediensis*. Szeged 1980, old.57-65; Кришто Д. Русские в Венгрии в эпоху Арпадов. *Славяноведение*. Москва 2001, №2, с.22-30.

утворюючи в межах володінь Арпадів свої поселення, отримували від королів певні права та привілеї. Вчений, на основі аналізу королівських грамот, прийшов до думки про те, що на території Угорщини існувало більше 17 руських осередків, жителі яких в основному займались торгівлею, подекуди впливаючи на соціально-економічний розвиток регіону. На думку історика, офіційна влада була зацікавлена у тому, щоб такі переселення мали місце і в майбутньому²⁹. Характерно, що в російськомовній статті цього автора русини беззастережно називаються росіянами ("русские").

У своїй наступній праці під назвою "Війни доби Арпадів"³⁰ історик надав значної уваги основним етапам розвитку "східної політики" Угорщини у XIII ст. Вона, на думку вченого, у першій половині XIII ст. здебільшого носила відкрито ворожий характер, оскільки Андрій II претендував на захоплення окремих галицько-волинських земель³¹. Цікаво, що отримання уграми права на Галич історик пов'язував не зі спробою породичатися з Романовичами, а з одруженням королевича Андрія на доньці Мстислава Удатного Марії³². В цілому, активність зовнішньополітичної діяльності угорської династії щодо Південно-Західної Русі Д. Крішто вважав втручанням у галицькі справи, що не принесли державі жодних позитивних результатів³³. Переорієнтація у взаєминах Арпадів з Романовичами, на думку історика, почала простежуватися після 1245 р., коли останні стали повноправними членами європейського феодального співтовариства, беручи разом з Белою IV участь у вирішенні основних міжнародних проблем (боротьба за "австрійську спадщину", вирішення "татарського питання" та ін.)³⁴.

У співавторстві із Ф.Макком Д. Крішто опублікував монографію "Правління династії Арпадів"³⁵. Дана робота носить біографічний, оглядовий характер. Історики не ставили за мету дати вичерпну характеристику відносинам Андрія з князями Південно-

²⁹ Кришто Д. *Русские...*, с.23, 30; Kristó Gy. *Oroszok*, old.62-64.

³⁰ Kristó Gy. *Az Árpádkor-háború*. Bp.: Akadémia kiadó, 1986, 328 old.

³¹ *Ibidem*, old.100-101.

³² *Ibidem*, old.105.

³³ *Ibidem*, old.110.

³⁴ *Ibidem*, old.133-137.

³⁵ Kristó Gy., Makk F. *Az Árpád-házi uralkodók*. Bp. 1988, 309 old.

Західної Русі, а лише показали їх основні етапи, спираючись здебільшого на повідомлення галицько-волинських літописів³⁶. На сторінках цієї роботи контакти представників династії Арпадів з південно-руськими князями змальовувалися без спеціального дослідження, на рівні вже відомих історичній науці фактів.

У монографії, присвяченій історичній літературі Угорщини від початку до 1241 р., Д. Крішто доводив, що праця угорського Аноніма "Діяння угрів" була створена при дворі короля Бели III (1171 – 1196 рр.) винятково для легітимізації прав Арпадів на галицькі землі³⁷. Окрім цього, вчений дав докладну характеристику творам домініканських місіонерів Юліана та Рікарда, які в роки найбільшої загрози з боку татар, у 1235 – 1236 рр. відвідали "Велику Угорщину"³⁸. Оскільки діяльність цих ченців у контексті відносин Романовичів з Арпадами мала помітне значення³⁹, ми вважали за доцільне згадати про цей факт.

Не менш важливою для нас є також робота Д. Кріштов "Історія Угорщини 895 – 1301" рр., яка охоплює власне період володарювання у країні династії Арпадів⁴⁰. Під час написання цієї монографії історик користувався широким спектром джерельних матеріалів⁴¹. Дослідник, розглядаючи окремі аспекти взаємин угорців з русинами доби Романовичів, вважав, що Арпади попри всю наполегливість у власній "галицькій політиці" першої половини XIII ст., все ж з представниками східнослов'янського світу підтримували не такі активні зв'язки, як із провідними державами Західної Європи.

Загалом дослідження Д. Крішто переконують у тому, що угорська історична наука, починаючи від 90-х рр. XX ст. питаннями угро-руських взаємовідносин XIII ст. почала дедалі активніше цікавитись. Хоча здійснювані наукові програми фактично не передбачали кристалізації концептуально нових підходів до

³⁶ *Ibidem*, old.247-248, 267.

³⁷ Kristó Gy. *A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*. Bp.: Akadémiaé kiadó, 1994, old.31.

³⁸ *Ibidem*, old.42-43.

³⁹ Аннинский С.А. Известия венгерских миссионеров XIII – XIV вв. о татарах и Восточной Европе. *Исторический архив*. Москва 1940, т.3, с.71-113.

⁴⁰ Kristó Gy. *Magyarországon történetét 895 – 1301*. Bp.: Akadémiaé kiadó, 1998, 361 old.

⁴¹ *Ibidem*, old.221-222, old.241-243, і т.д.

пояснення багатьох явищ і процесів, їх наявність вже була позитивною, ставши передумовою поглибленому вивченню даної теми у майбутньому. Так, питаннями угорської історії XIII ст. в цей час цікавився А. Тібор⁴². На основі порівняльного аналізу різних за походженням джерел, він претензії Арпадів щодо Галича пов'язував з домовленістю Андрія II з Мстиславом Мстиславичем (1226 р.)⁴³. Вчений підкреслював, що одними з ініціаторів приєднання Галича до володінь угорських королів виступала також католицька церква⁴⁴. Присутність Данила при дворі Бели IV після смерті Андрія II у 1235 р. автор пояснював бажанням першого знайти політичний притулок⁴⁵. Однак, як і всі його попередники, А. Тібор вважав, що порозуміння між обома володарями та укладення відповідного династичного союзницького договору відбулося тільки на рубежі 40–50-х рр. XIII ст. – через загрозу з боку татар⁴⁶.

У контексті вивчення угро-руських взаємин на сучасному етапі, найбільш прогресивною можна вважати діяльність печського історика М.Фонт. В результаті копіткої та довготривалої роботи (вивченням даних відносин вона почала займатись ще у 80-х рр.) з-під її пера з'явилося чимало цікавих статей, присвячених маловідомим питанням військово-політичних, соціально-економічних та культурних відносин Арпадів з руськими князями. Започаткувало наукові дослідження М. Фонт вивчення джерельної та історіографічної бази з даної теми. Так, у 1989 р. вона опублікувала розвідку, присвячену русько-угорським відносинам кінця XII ст. на сторінках Київського літопису⁴⁷. Дослідниця зауважила, що цей літопис найкраще змальовує характер угорської присутності в Галичі у 1188 – 1189 рр. Вважаючи А. Годінку одним з тих угорських істориків, які найповніше відобразили проблематику угро-слов'янських взаємин у кінці XIX – початку XX ст., М. Фонт у 1993 р. написала статтю, присвячену аналізу його наукового

⁴² Tibor A. *A tizenharmadik század történeté*. Bp.: Akadémiaé kiadó, 2000, 224 old.

⁴³ *Ibidem*, old.59-60.

⁴⁴ *Ibidem*, old.60.

⁴⁵ *Ibidem*, old.72.

⁴⁶ *Ibidem*, old.127.

⁴⁷ Фонт М. Киевская летопись, как источник для изучения венгерской истории. *Specimina nova Universitatis quinqveeclesiensis*. Pecs 1989, s.149-156.

добробку⁴⁸. Приступивши до вивчення безпосередньо угро-руських контактів XII – XIII ст. вже у середині 90-х рр., дослідниця відразу ж висунула ряд неординарних припущень, які до цього часу в історіографії не розглядалися. Зокрема, вона вважала, що одними з ініціаторів “галицької політики” Бели III, та Андрія II були знатні угорські феодала, які прагнули, за рахунок приєднання до Угорщини територій Галичини, отримати земельні володіння та титули⁴⁹. Це, на думку М. Фонт, було показовим особливо після появи “Золотої булли”, коли королі прагнули утворити в межах своїх володінь три окремі князівства: Славонське, Семиградське та Галицьке⁵⁰. Присутність угорського елементу на теренах Південно-Західної Русі історик називає не “окупацією”, а “стабілізацією військово-політичних та релігійних впливів”, аргументуючи це твердження тим, що більшість представників місцевої знаті не чинила даному процесу опору. Це, на її погляд, пояснювало й те, що король вважав за зайве тримати в регіоні значні військові частини⁵¹.

Як і попередники, М. Фонт доводить, що папство підтримувало Арпадів у цих заходах, свідченням чого було налагодження систематичного листування Андрія II з куріями. Важливою причиною припинення активної “галицької політики” з боку угрів науковець вважала не стільки монгольську загрозу, як надання Белою IV у володіння знатним феодалам великої частини земельних володінь⁵².

У статті, присвяченій появі на польсько-угро-галицькому прикордонні в першій третині XIII ст. низки фортифікаційних споруд, М. Фонт доводить, що вони створювались у ході поступового просування володінь Арпадів на схід⁵³. Населення цих центрів складалось в основному з йобагонів, які повинні були виконувати

⁴⁸ Font M. A korai magyar-sláv kapcsolatok Hodinka Antal értelmezésében. *Hodinka Antal emlékkönyv*. Szer. U.István. Nyiregyháza 1993, old.151-158.

⁴⁹ Font M. II András orosz politikája és hadjárata. *Századok*, 1992, №12, old.107-144; Font M. Ungarn, Polen, und Galizien-Wolhynien im ersten Drittel des 13 Jh. *Studia Slavica Hungariae*, 1993, №1-2, s.27-39.

⁵⁰ Font M. *Ungarn, Polen, und Galizien-Wolhynien*, s.35.

⁵¹ *Ibidem*, s.32-33

⁵² *Ibidem*, s.34.

⁵³ Font M. Einige Repräsentanten des Kleiadels im polnisch-ungarischen Grenzgebieten im 13 Jh. und die Zukunft ihrer Familie. *Specimina nova Universitatis Quinqueecclesiensis*, 1995, №11, s.237-250.

на прикордонні військову службу та дипломатичні доручення⁵⁴. Дослідниця підкреслювала, що серед них було чимало вихідців з Південно-Західної Русі, особливо після татарської навали 1241–1242 рр.⁵⁵ М.Фонт прослідкувала генеалогію більшості родів “йобагонів королівських міст” та визначила території, які їм належали впродовж XIII–XIV ст.⁵⁶.

Вивчаючи “Роль кочівників у формуванні древньоруських князівств південного регіону” дослідниця відзначала, що ключовими союзниками Мстислава Удатного та Романовичів у протистоянні з уграми постійно були половці. Це пояснюється тією обставиною, що лише вони могли протистояти добре озброєній королівській кінноті⁵⁷.

Характеристика наукового добробку М. Фонт була б неповною, якщо б не відзначити ті роботи, які висвітлюють особливості угро-руських зв'язків XII ст., окреслюючи причини активізації “східної політики” Арпадів у XIII ст. Такими працями є насамперед статті “Угро-руські політичні відносини у XII ст.”⁵⁸ та “До питання про хронологію галицького походу Бели III”⁵⁹. Історик небезпідставно зазначала, що оволодіння Арпадами у 1188–1189 рр. Галичем дало можливість висувати щодо нього свої претензії і на початку XIII ст. Вони обґрунтовували свої права на ці території згодою папства, а також інтерпретацією раніших історичних подій (“Діяння Угрів” Аноніма)⁶⁰.

У ході вивчення угро-руських контактів, М. Фонт чи не вперше в угорській історіографії чітко розмежувала терміни Україна (Ukraina), Росія (Oroszország) та Русь (Rusz)⁶¹. Таке

⁵⁴ *Ibidem*, s.238.

⁵⁵ *Ibidem*, s.238-239.

⁵⁶ *Ibidem*, s.247-250.

⁵⁷ Фонт М. Роль кочевников в формировании древнерусских княжеств южного региона. *Место России в Евразии*. Вр.: Magyar Ruszisztikai Intézet, 2001, с.55-63.

⁵⁸ Font M. Magyar-orosz politikai kapcsolatok a 12 században. *Aetas*, 1991, №3, old.53-75.

⁵⁹ Font M. Szempontok III Béla halicsi hadjárataihoz kronologijához. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila Józsefnominatae, Acta Historica*. Szeged 1987, t.84, old. 45-50.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Font M. *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Bp.: Ballasi kiadó; Pecs: University press, 1998, 218 old.

уточнення на сучасному етапі розвитку відносин між обома державами є особливо важливим, оскільки, починаючи від XIX ст., історики Угорщини стосовно українських етнічних земель зловживали поняттям "Росія", не відрізняючи його від дефініції "Русь" і "Україна".

Крім охарактеризованих праць, в Угорщині опубліковано ряд робіт загального, довідкового характеру, де тематика русько-угорських стосунків періоду Данила Романовича теж присутня. Так, у 1979 р. видано короткий курс "Історії Угорщини", авторами якого були М. Унгер та О. Саболич⁶². Історики не ставили собі за мету детально розкрити дану проблематику, а тому на сторінках цього видання на цю тему була лише згадка про походи Андрія II на Галич⁶³. На початку 90-х рр. XX ст. німецькою мовою було опубліковано колективне видання "Історія Угорщини від початку до сучасності"⁶⁴. Автори характеризують Андрія II, як рицаря, що своїми походами у Святу землю та Галичину зумовив кризу в державі⁶⁵. У праці "Угорщина в Європі" Л. Нодь ставив за мету показати історичний розвиток угорської етнічної спільноти на континенті, зазначаючи, що Арпади у XIII ст. підтримували стосунки і з руськими князями⁶⁶.

Особливої згадки заслуговує видання в 1997 р. у Ніредьгазі україномовної "Короткої історії Угорщини", за редакцією Л. Маккаї, К. Бенда та К. Вереша⁶⁷. Автори, у зв'язку з незначним обсягом книги, лише коротко згадали про існування тісних зв'язків між князями Південно-Західної Русі та Арпадами у XIII ст.⁶⁸

Таким чином, при всій значущості вироблених підходів до висвітлення військово-політичних, дипломатичних, релігійних та соціально-економічних утрово-русських взаємин XIII ст., угорські дослідники другої половини XX – початку XXI ст. поки що не опублікували комплексного, фундаментального, спеціального

дослідження з даної теми. Загалом, наявний фонд джерел та наукова спадщина вчених попередніх поколінь створюють сприятливі передумови для всебічного її вивчення. Це, в свою чергу, зумовлює завдання переосмислення великої кількості суперечливих моментів, спростування ряду суб'єктивних тверджень, а також, використовуючи історичний досвід минулого та методологічні принципи сучасності, максимального наближення до позиції об'єктивного тлумачення військово-дипломатичних відносин Угорщини та Південної і Південно-Західної Русі періоду Данила Романовича.

Оскільки, починаючи від 1991 р., Україна є стратегічним партнером офіційного Будапешта, політичне, економічне та культурне співробітництво обох країн істотно доповнюється співпрацею і в науковій сфері, існують всі передумови для того, щоб тематика, актуальна для обох народів, продовжувала активно вивчатись.

⁶² Unger M., Szabolcs O. *Magyarország története (rövid áttekintes)*. Gondolat-Bp. 1979, 421 old.

⁶³ *Ibidem*, old.31.

⁶⁴ *Die Geschichte Ungarns von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Bp. 1991, 288 s.

⁶⁵ *Ibidem*, s.31.

⁶⁶ Nagy L. *Magyarország Európában*. Bp. 1993, 309 old.

⁶⁷ *Коротка історія Угорщини*. За ред. Л.Маккаї, К.Бенда, К.Вереша. Ніредьгаза 1997, 222 с.

⁶⁸ *Там само*, с.41-42.

ЗМІСТ

<i>Ярослав Ісасвич</i> . Княжа доба і середні віки: наскільки співпадають ці визначення	3
<i>Александр Майоров</i> . "Великая Хорватия, называемая "Белой"...": к вопросу о происхождении и значении хорватских этнических названий.....	13
<i>Леонтій Войтович</i> . Мати короля Данила (зауваження на полях монографії Д. Домбровського)	45
<i>Олександр Головка</i> . Парадигма Романа в ідеологічному житті Волині та Галичини XIII ст.	59
<i>Dariusz Dąbrowski</i> . Stosunki pomiędzy Romanowiczami a królem Węgier Bela IV i niektórymi książętami polskimi w latach 1235–1240 (ze szczególnym uwzględnieniem polityki koligacyjnej)	67
<i>Мирослав Волощук</i> . Русько-угорські відносини періоду Данила Романовича в оцінці угорської історіографії другої половини XX – початку XXI ст.	89
<i>Ольга Козубська</i> . Львівська легенда княгині Констанції	100
<i>Олег Мазур</i> . Перша Галицька королева	106
<i>Андрій Петрик</i> . Про формування боярських родів у період княжіння династії Романовичів	115
<i>Сергій Савченко</i> . Християнська спадщина Київської Русі в католицькій полемічній літературі кінця XVI–XVII століття (до постановки проблеми).....	123
<i>Володимир Александрович</i> . Мистецтво Холма доби князя Данила Романовича	136
<i>Ярослав Книш</i> . Список Іпатіївського літопису з бібліотеки Григорія Полетики	154

<i>Сергій Савченко</i> . Проблема функціонування давньоруської спадщини в українській культурі XVII–XIX ст.: вступні міркування	166
<i>Роман Голик</i> . Король – (не)чудотворець: образ Данила Романовича у системі літописних стереотипів	186
<i>Богдан Кіндратюк</i> . Дзвони в церковному обряді Галицько-Волинської держави	199
<i>Віра Фрис</i> . Галицько-волинська книга XIII ст.	211
<i>Володимир Петегирич</i> . Про розвиток ювелірного ремесла у Львові в часи Данила Романовича.....	233
<i>Святослав Терський</i> . Володимир у світлі археологічних досліджень	243
<i>Юрій Лукомський</i> . Галицькі білокам'яні хрестобанні церкви від князя Володара до короля Данила	271

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

<i>Александр Майоров</i> . Восточная Европа IX–XVI вв. в свете новейших историко-генеалогических исследований	305
<i>Святослав Терський</i> . Княжа столиця Волині в просторі і часі: порівняльний аналіз поглядів луцьких та львівських істориків	314
<i>Леонтій Войтович</i> . Важливе дослідження з історії України XII–XIV ст.	325
<i>Петегирич Володимир</i> . Археологічні джерела до найдавнішої історії Перемишля	331